

О. І. Остапенко

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
д-р юрид. наук, проф.,
заступник директора,

В. І. Ряшко

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
канд. істор. наук, доц.,
доц. кафедри історії держави і права

Т. Г. ШЕВЧЕНКО ТА РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНИЙ АПАРАТ ЦАРСЬКОЇ РОСІЇ

Доля переслідувала його
в житті жорстоко, але вона
не могла перетворити золото його
душі в іржу, його любов до людей
в ненависть і презирство... Самі найкращі
і самі дорогі скарби доля дала йому
тільки після смерті – невмираючу славу...
І. Франко

© Остапенко О. І., Ряшко В. І., 2014

Розглядається боротьба Т. Г. Шевченка проти царського самодержавства, всієї політико-правової та адміністративної системи. Поет в гострій сатиричній формі розкриває антигуманну, антиправову сутність кріпосницько-самодержавного устрою, деспотизм влади, її репресивно-каральний апарат.

Ключові слова: народ, держава, влада, право, кріпосне право, деспотизм, самодержавство, поліція, жандармерія, сатира, репресії, цензура.

**О. І. Остапенко,
В. І. Ряшко**

Т. Г. ШЕВЧЕНКО И РЕПРЕСИВНО-КАРАТЕЛЬНЫЙ АППАРАТ ЦАРСКОЙ РОССИИ

Рассматривается борьба Т. Г. Шевченко с царским самодержавием, всей политико-правовой и административной системой. Поэт в острой сатирической форме раскрывает антигуманную, антиправовую сущность деспотизма власти, ее репресивно-карательный аппарат.

Ключевые слова: народ, государство, власть, право, крепостное право, деспотизм, самодержавие, полиция, жандармерия, сатира, репрессии, цензура.

**A. I. Ostapenko,
W. I. Ryashko**

TARAS SHEVCHENKO AND REPRESSIVE AND PUNITIVE DEVICE OF ROYAL RUSSIA

Fight of Taras Shevchenko against royal autocracy, the whole political, legal and administrative system is considering in article. In witty satirical form poet is opening in humane, illegal degree of feudal and autocracy system, despotism of power.

Key words: nation, state, power, law, right, serfdom, despotism, autocracy, police, satire, repression, censorship.

Постановка проблеми. Т. Г. Шевченко у своїй творчій і громадській діяльності все своє життя присвятив боротьбі за права, свободу, честь і гідність свого поневоленого народу. Як щирий патріот своєї Вітчизни, він глибоко переживав страждання, поневолення і безправ'я свого народу. Твори поета дихають любов'ю до простих людей, до тих, які стогнуть у ярмі кріпосного права і всієї антигуманної, антиправової, поліцейсько-адміністративної системи, на чолі з царем. У своїх творах він сміливо викриває причини безправності і беззаконня, всюдозволеності і безкарності панівних класів, захист їх інтересів усією політико-правовою системою на чолі з царем, його армією, поліцією і жандармерією.

Не буде перебільшенням сказати, що ні в російській, ні в західноєвропейській літературі не знайшлося поета, котрий би в гострій сатиричній формі відважився критикувати монарха. Треба було володіти великою мужністю, силою духу, глибоким гуманізмом і високою мораллю, щоб наважитись на такий крок.

Силою свого таланту, Шевченко надиханий полум'яною любов'ю до пригноблених, “закутих в кайдани” рабів, виступає як Пророк і їх захисник, і своєю зброєю обирає слово і безпощадну сатиру в боротьбі з гнобителями народу. Він щиро вірив, що його поетичне слово відгукнеться в думках багатьох українців, які повинні встати з колін і розірвати кайдани рабства.

Аналіз останніх досліджень. Творчість Т. Шевченка, його громадська діяльність всебічно вивчається, аналізується, постійно поглиблюється. Шевченко – вічний, і тому його поетична, філософсько-правова, моральна, естетична і релігійна спадщина з кожним роком привертає увагу все більшої кількості дослідників.

Деякі аспекти пов'язані з переслідуванням Т. Шевченка царським урядом та його репресивно-каральним апаратом розглядалися вітчизняними авторами серед яких: В. Анісов, Н. Горбач, Я. Дмитерко, О. Івакін, О. Кониський, Р. Симоненко, А. Скоць, В. Сокурєнко, І. Троцький, С. Цвілюх та ін. Варто зауважити, що до цього часу проблема боротьби Т. Шевченка за соціальне і національне визволення українського народу та переслідування поета карально-репресивним апаратом ще недостатньо висвітлена в літературі.

Мета роботи – розкрити боротьбу Т. Шевченка з “російським монархічним режимом, його антинародною і антиправовою сутністю і опорою репресивно-каральному апарату.

Виклад основного матеріалу. Геніальний український поет, видатний художник і мислитель Т. Г. Шевченко є великим українцем, який своїми прогресивними гуманістичними ідеями заклав основи існування справедливого соціально-політичного устрою, в якому буде панувати свобода, справедливість, рівність і братерство серед народів. Він один з перших в своїй творчості виступає як видатний громадський і політичний мислитель.

“Самою животрепетною ідеєю Шевченка, – зазначає В. Сокурєнко, – що займала все його життя, було звільнення селян від кріпосництва. Він був переконаний в необхідності знищення всього кріпосницького ладу, шляхом селянської революції, а в середині 40-х років XIX століття прямо звернувся до народу з призивом до повстання і революційної боротьби проти царя і кріпосників, як суспільного зла” [1, с.110].

Феодальне право Шевченко оцінював як інституцію, що закріплювала привілеї і права поміщиків, а кріпосні селяни фактично залишалися безправними.

Т. Шевченко був переконаний, що право є важливим засобом в житті людей, спрямоване на захист їх свободи, честі і достоїнства. Але поет жив в епоху феодально-кріпосницького ладу, в якому для простого народу не існувало прав і свобод, і який, по суті, знаходився у рабстві Російської імперії.

Навесні 1847 р., повертаючись з подорожі по Україні, Шевченка зустріли на Дніпровській переправі жандарми.

“Мабуть, якби знайшли в арештованого бомбу, – зазначав О. Гончар, – вона б не вразила їх так, як той рукописний збірник творів поета, що потрапив до їхніх рук. Звався збірник “Три літа”. Тут була поема “Сон”, геніальна сатира на самодержавство, – твір, що вражав силою реалізму, викривальним гнівом, вістря якого було спрямоване проти царя і усієї придворної царської камарильї” [2, с. 121].

Жандарми знаходять у поета твори, в яких колишній кріпак, по суті і раб, відкрито кидає в обличчя імператору Миколі I від імені всього поневоленого народу звинувачення за те рабське становище, в якому знаходився кріпак. Весь біль глибоко страждальної душі, полум'я серця, поет виклав у своїй поемі “Сон” та інших творах, де в сатиричній формі показує сутність існуючого політико-правового режиму.

Своє ставлення до головного гнобителя українського народу – царя та його сатрапів – виражає з гнівом, суворо засуджуючи їх:

*Бо дні фельдфебеля-царя
Капрал Гаврилович Безрукий
Та унтер п'яний Долгорукий
Україну правили. Добра
таки чимало натворили,
Чимало люду оголили!*

Царя Миколу I поет називає його лютим Нероном, коронованим катом, недобозабуваемим гальмом, фельдфебелем.

І. Франко зазначає, що у своїх поемах “Сон” і “Кавказ”, Шевченко розкрив сутність царського самодержавства: “...того царства тьми, що давить Україну, що абсолютизмом і самоволею царства та чиновників давить і путає не тільки діла, але навіть думки” [3, с. 62].

Про свою любиму Україну пише Франко Шевченкові: “... нагадується йому все і всюди; її горем наболіла вся його душа; тих, хто катує і катував її, він проклинає з цілим жаром болючого серця” [3, с. 63].

“Велика заслуга Шевченка, – пише Я. Дмитерко, – заключається також в тому, що своїми віршами, написаними кров'ю серця, він зірвав ореол святості і непогрішності з глави могутого монарха “самодержца всея Руси”, що розкрив і показав його істинний образ, заклеїв його, як “коронованого палача і ворога народу” [4, с. 88].

Миколаївська епоха царствування в Російській імперії – це епоха жорстокого деспотизму, відкритого беззаконня, зневаги до прав і свобод простого народу, що спиралась на репресивну військово-адміністративну систему правління, поліцію і жандармерію і розкинутий по усій імперії чиновницько-бюрократичний апарат.

З метою боротьби з революційним рухом, спрямованим на визволення народу імперії, з-під самодержавно-кріпосницького гніту, в липні 1826 р. було створене III відділення особистої його імператорської величності канцелярії, завданням якого був політичний розшук, стеження не тільки за діями, але й за думками усіх мешканців Росії.

Військово-бюрократична система, зазначає Я. Гордон, – яка була створена Петром I, стала стрімко трансформуватися у військово-поліцейсько-бюрократичну систему. Роль політичної поліції досягла величезного впливу у вирішенні долі мільйонів людей. У всіх губерніях знаходились відділення корпусу жандармерії. Офіцери корпусу жандармів володіли правами абсолютного контролю за усіма сторонами життя [5, с. 10].

Девіз жандармів у свій час, вже на початку ХХ ст., сформулював жандармський полковник Зубатов: “Без царя не може бути Росії. Щастя і велич Росії – в її государях.

Ті, хто ідуть проти монархії в Росії – ідуть проти Росії, з ними потрібно боротись не на життя, а на смерть” [6, с. 48].

На чолі корпусу жандармів і всього III відділу цар призначав особливо відданих йому осіб. Шефом жандармів Микола I призначив графа Орлова. Це був типовий царедворець, який не мав таланту державного діяча. “Єдиною його заслугою, – пише І. Грецький, – була дружба з царем” [7, с. 59].

Начальником III відділу був призначений генерал Дубельт, який довгий час очолював його.

І. Селіванов в журналі “Русская старина” у 1880 р. писав, що коли згадали ім’я Герцена, то: “Дубельт спалахнув як порох, губи його затряслися, на них показалась піна.

– Герцен! – закричав він з шаленістю. – У мене три тисячі десятин жалованного лісу (подарок царя за вірну службу) і я не знаю такого бридкого дерева, на якому б я його повісив” [7, с. 67].

У доповіді про діяльність Шевченка, граф Орлов – шеф жандармів, начальник III відділу, генерал Дубельт доповідали Миколі I так: “Шевченко, замість того, щоб довіку носити в душі своїй побіжне почуття до осіб царської родини, що викупила його з кріпацтва, творив вірші мовою українською найбаламутнішого змісту. В них він вимовляє плач про бідовання України, та гукає про славу гетьманського урядування та колишню волю козацьку. Шевченко поміж своїх приятелів придбав собі славу знаменитого письменника українського. Тим то вірші його двічі шкідливі і небезпечні” [8, с. 241].

Вірші Шевченка були небезпечні, на думку Орлова і Дубельта, ще й тому, що вони могли “закоренитися в думках” українців про часи гетьманщини “про щастя вернутися до тих часів і про можливість України існувати окремо самостійною державою” [8, с. 241].

Добре відомо, під яким пильним оком царської цензури і поліцейського нагляду знаходився Шевченко. Міністр освіти Уваров, наприклад, так писав про “Кобзар” і деякі твори Куліша і Костомарова : “В этих сочинениях сочинители стараются выставить прежнее положение Украины в выгоднейшем свете в сравнении с нынешним, возбуждает сожаление об утрате старинной вольницы” [9, с. 92].

“Воинская слава Малороссии, – писав один з цензорів творчості Шевченка, – перешедшая в народную думу и предание, составляет неотъемлемую собственность этой страны, признанную историей” [9, с. 93].

У III відділі імператорської канцелярії поета звинувачували в тому, що він “выражал плач о мнимом порабощении и бедствиях Украины, то возглашал о славе гетманского правления и прежней вольности казачества, то с невероятною дерзостью изливал клеветы и желчь на особ императорского дома” [10, с. 162].

Як потім згадували П. Куліш і М. Костомаров, Дубельт на допитах поведився “занадто неввічливо, по-грубіянськи гукав, лаявся паскудними “площадними” словами, тупотів ногами, погрожував карою на горло” [8, с. 236].

На питання: “Якими випадками ви були доведені до такої нахабності, що писали найзухваліші вірші проти государя імператора і до такої невдячності, що понад велич священної особи монарха, забули в ньому і августейшому сімействі його особисто ваших благодійників, які так ніжно вчинили при викупі вас з кріпосного стану”.

На це Шевченко відповів: “Перебуваючи ще в Петербурзі, я чув скрізь зухвалості і осудження царя та уряду. Повернувшись у Малоросію, я почув ще більше і гірше між молодими і між статечними людьми; я побачив злиденність і жахливе пригнічення селян поміщиками... шляхтичами, і все це робилось і робиться іменем государя і уряду” [11, с. 73].

О. Орлов і Л. Дубельт доповіли Миколі I про підсумки розслідування діяльності слов’янофілів. Жандарми дали поету таку характеристику: “Цей художник, замість того, щоб вічно плекати благоговійні почуття до осіб августійшої фамілії, які зволила викупити його з кріпосництва, складав вірші малоросійською мовою, найбунтівнішого змісту. У них він плакав над вигаданим поневоленням і нещастям України, то проголошував славу гетьманського правління і давню вольницю козацтва, то з неймовірним зухвальством зводив наклепи і виливав жовч на осіб імператорського дому, забуваючи в них особистих своїх добродійців. Шевченко набув серед своїх друзів славу знаменитого малоросійського письменника, а тому вірші його подвійно шкідливі і небезпечні” [11, с. 76].

Цар Микола I жорстоко покарав поета, віддаючи в солдати під “найстрогіший нагляд, щоб від нього, ні під яким видом не могло виходити підбурювальних і пасквільних творів” [12, с. 101].

Затвердивши доповідь III відділу цар дописав до вироку: “Під найсуворіший нагляд із заборонаю писати і малювати” [12, с. 101].

Жорстоке покарання і арешт видатного поета серед передових людей Росії і народних мас сприймався як: велика несправедливість царя та його жандармів, але знаходились і такі, хто сприймав це покарання, як “законне” і справедливе. Ось що писав відомий російський критик В. Белінський:

“Этот хохлацкий радикал написал два пасквиля – один на государя императора, другой – на государиню императрицу. Я не читал этих пасквилей, и никто из моих знакомых их не читал (что, между прочим, доказывает, что они несколько не злы, а только плоски и глупы), но уверен, что пасквили на императрицу должен быть возмутительно гадок по причине, о которой я уже говорил, Шевченка послали на Кавказ солдатом, Мне не жаль его, будь я его судьей, я сделал бы не меньше. Я понижаю личную вражду к такого рода либералам” [13, с. 689–690].

Арешт і постійні переслідування владою видатного поета і мислителя – яскраве підтвердження того, наскільки деспотична вдала була вищою, ніж право і закон, які фактично, як справедливо зазначає О. Кониський в докладі: “...шефа жандармів ні єдиним словом не згадано про який-небудь закон, немов у Росії жодного закону немає. Тим часом, коли в Росії організовано інституцію жандармів, так потребу її доводили нічим більш, як потребою доглядати, щоб в Росії панував закон. Доклад графа Орлова передусім знехтував ґрунтовний закон російський, що ні в кого і ніхто, окрім певного суду, не може одібрати приналежних йому прав громадянських, та й суд може одібрати тільки за злочинну подію, заборонену законом, доведену перед судом певними доказами” [8, с. 245]. І далі О. Кониський справедливо вказує, що Шевченка без суду судили, одібравши у нього всі права і він зразу поніс чотири кари: “заслання без терміну, заслання в солдати, заборонаю писати і малювати” [8, с. 245].

У своєму листі, до А. Толстої, Шевченко порівнює своє десятирічне заслання в солдати з вигнанням Данте Аліґ’єрі з рідного краю, і підкреслював, що він “був нещасливіший за флорентійського вигнанця”, бо ж тому хоч не забороняли писати своє “Пекло” і про свою Беатріче” [11, с. 125].

Про те, що і після відбуття покарання поліція стежила за кожним кроком поета свідчить той факт, що, перебуваючи на Україні, його знову, за доносом пана Козловського, який звинувачував Шевченка в “богохульстві”, арештували. Пристав Добржанський на своїй квартирі влаштував йому допит. Шевченко на допиті заявив, що “на подібні вибрики, якими його оббріхують, він ніколи б не відважився, бо добре знає своє ставлення до уряду і знає, що за ним спостерігають”. Цим питанням навіть займався сам генерал-губернатор, князь Васильчиков. Це ще один яскравий приклад, наскільки адміністративно-правова система стежила і вела боротьбу, навіть за думками усіх мешканців імперії.

У “Неофітах” поет гнівно засуджує деспотизм Нерона, називає його “людоїдом”, “деспотом скаженим”.

Отже, “закайданих, закатованих тираном Нероном неофітів, ранніх християн, Т. Шевченко “канонізує”, “освячує”, підносить до рангу “святих мучеників” [14, с. 225].

З метою боротьби з новими революційними ідеями, які, на глибоке переконання Миколи І, могли заволодіти передусім “умами молодіжжі”, в Російській імперії вводиться жорсткий контроль за в’їзд іноземців, особливо французів, та тайний нагляд за ними. “Російським підданам виїзд за кордон був дозволений тільки в особливо важливих справах тим особам, які знаходились за кордоном, пропонувалось повернутись в Росію. Іноземна література, яка ввозилася з-за кордону, суворо контролювалась. Були проведені обшуки у багатьох книжних магазинах. Книги, які були заборонені цензурою, конфісковувалися, а книгопродавців притягували до кримінальної відповідальності. З метою боротьби з літературою і особливо з журналістикою, за санкцією царя в III відділі створюються особливі комітети: “один за доглядом і контролем за всіма російськими журналами, для розгляду усіх російських журналів останніх років, а другий – для спостереження за усіма журналами і книгами, які виходили в Росії. Була створена т. з. установа спеціального цензурного комітету, яка відкрила “епоху цензурного терору”, що продовжувався до 1855 року.

Слід вказати й на те, що Микола І вимагав від цензорів заборонити твори, в яких були виявлені слова “свобода”, “революція”, “ конституція” та ін. Так, 7 лютого 1832 р. шеф жандармів

Бенкендорф пише: “Государь Император, прочитав в №1-м, издаваемом в Москве Й. Кирневским журнале под названием “Европеец” статью “Деятельность разума”, изволил обратити на одну особу свое внимание. Его Величество изволил найти, что все статьи есть не что иное, как рассуждение о высшей политике, хотя в начале одной сочинитель утверждает, что он говорит не о политике, а о литературе. Но стоит обратити только некоторое внимание, чтобы видети, что сочинитель рассуждая будто-бы о литературе, понимает свободу, что “деятельность разума” означает у него революцию. Посему Его Величество изволил находити, что статья сия не долженствовала быти дозволена в журнале литературном, в каком воспрещено помещать что-либо о политике” [7, с. 42].

Так, прочитавши збірник “Русских сказок”, він знайшов у ньому “дурний напрям думок” і наказав шефу жандармів: “Не мішає переконатися, чим займається автор і з ким він знайомий, повідомити мене про нього, а завтра вечером можна буде взяти його з бумагами” [7, с. 62].

Цензура надзвичайно прискіпливо слідкувала за кожним твором поета. Так, готуючи поему “Гайдамаки”, Шевченко в котрий раз зіткнувся з неприступним бар’єром царської цензури, девізом якої було: “не пущать и запрещать”. Цензор П. Корсаков всіляко гальмував дозвіл на друк твору. У листі до Г. Терновського Шевченко писав: “Було мені з ним горя, насилу випустив цензурний комітет, обурливо і кінчено, насилу сяк-так я їх запевнив, що я не бунтівник. Тепер поспішаю розіслати, щоб не спохватились” [11, с. 47].

У 1860 р. вийшло нове видання “Кобзаря”, куди увійшло лише сімнадцять, раніше вже друкованих його творів. Поет хотів дати до цього видання також окремі, ще ненадруковані свої поезії, але цензура на це дозволу не давала. Більше того, вона зробила багато викреслень і в опублікованих творах. Одержавши офіційний дозвіл на видання “Кобзаря”, Т. Шевченко писав: “Сьогодні цензура випустила із своїх пазурів мої безталанні думи, та так проклята одчистила, що я ледве пізнав свої діточки”.

Зрозуміло, що цензурна сваволя не дала змоги читачам мати ширшу уяву про творчість геніального українського поета.

Так, у своїй доповіді “Поезія Т. Шевченка”, цензор Тройницький пропонував не обмежуватися забороною окремих найбільш “небезпечних” рядків в поезіях Шевченка, а повністю заборонити його вірші” [9, с. 91]. Тройницький вказував на те, що в поезії “Думи мої, думи мої” “...слишком горько высказывается скорбь автора об уничтоженной казачьей вольности...эту песню я полагаю бы за лучшее исключить вовсе из второго издания поэм Шевченка” [9, с. 92].

Надзвичайно прискіпливо цензура розглядала поему “Гайдамаки”, у якій замаскований протест проти царської політики, національного гноблення українського народу, містить уже вступ до “Гайдамаків”.

“Было мне с ними горя, – писал Шевченко Г. Тарновскому, – насилу выпустил цензурный комитет, возмутительно да и конечно, насилу кое-как я их уверил, что я не бунтовщик” [9, с. 98].

“В результате цензура, – пишет Ю. Иванкин, – прогледіла не тільки приховану “возмутительную” тенденцію поеми в цілому, а й ледве замасковані виступи автора, спрямовані безпосередньо проти царату” (9, с. 99) Це дало привід цензору Тройницькому заявити щодо вступу до “ Гайдамаків”. “В нем слишком сильно, до слез, выражается скорбь об исчезнувшем былом времени гайдамачества”[9, с.100].

Вболіваючи за долю свого народу, Т. Г. Шевченко піднімає свій могутній голос проти існуючого феодально-кріпосницького ладу, беззаконня і деспотизму влади на чолі з російським царем Миколою І, соціального і національного визволення народу України.

Висновки. Життя і творчість Т. Г. Шевченка були присвячені боротьбі за соціальне і національне визволення українського народу. Великий поет і мислитель жив і творив в епоху деспотичного правління російського імператора Миколи І, який особисто і його уряд, вся кріпосницько-поліцейська система захищала права і свободи поміщиків і їх владу над простим народом. Російський репресивно-каральний апарат, вся адміністративно-поліцейська система, захищаючи інтереси самодержавно-кріпосницького ладу, вела запеклу боротьбу з революційно-

прогресивними ідеями та їх творцями, серед яких чільне місце посідала діяльність Т. Шевченка. Жандарми Росії – “цепные псы” Миколи І, – як їх називали сучасники, а також поліція надто прискіпливо слідкувала за кожним кроком поета, прагнучи, якщо не фізично, то морально зламати Кобзаря. З цією метою царська цензура чіплялась до кожного слова в поезії поета, викреслюючи все те, що могло бути небезпечним для царизму, але ні жорстокі репресії, ні тюрма, ні солдатська каторга не зламали волі Кобзаря, цар і його карально-репресивний апарат виявився безсильним перед Пророком та його безсмертними ідеями.

1. Сокурено В. Г. *Общественно-политические взгляды Т. Г. Шевченко / В. Г. Сокурено / Советское государство и право, 1984. – № 9. – С. 110–118.* 2. Симоненко Р. Г. *Тарас Шевченко та його доба: док.-хрестом. висвітлення життя й діяльності видат. сина України та найближ. у часі спадкоємців і продовжувачів його справи І. Я. Франка, Лесі Українки, М. П. Драгоманова: у 3 т. – Т.1// Р. Г. Симоненко, В. А. Берестенко. – Харків: Фолио, 2013. – 495 с.* 3. Іван Франко. *Шевченкознавчі студії / упор. М. Гнатюк. – Львів: Світ, 2005. – 472 с.* 4. Дмитерко Я. Д. *Общественно-политические и философские взгляды Т. Г. Шевченко. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1961. – 264 с.* Гордон Я. *Историк и жизнь / Я. Гордон, Троцкий И. М. III Отделение при Николае I, Жизнь Шервуда-Верного. – Л.: Лениздат, 1990. (Историческая библиотека. Хроника трех столетий: “Петербург–Петроград–Ленинград”). – 318 с.* Спиридович А. *Записки жандарма / А. Спиридович. – М.: Худож. лит., 1991. – 268 с.* Троцкий И. М. *III Отделение при Николае I, Жизнь Шервуда-Верного – Л.: Лениздат, 1990. (Историческая библиотека. Хроника трех столетий: “Петербург–Петроград–Ленинград”). – 318 с.* Кониський О. Я. *Тарас Шевченко – Грушівський: Хроніка його життя / О. Я. Кониський. – К.: Дніпро, 1991. – 703 с.* Івакін О. Ю. *Стиль політичної поезії Тараса Шевченка. Етюди / О. Ю. Івакін. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – 279 с.* 10. Сверстюк Є. О. *Шевченко понад часом / Є. О. Сверстюк. Есеї. – Луцьк – Київ: ВМА “Терен”; ТОВ Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – 208 с.* 11. Горбач Н. Я. *Життя і творчість Тараса Шевченка / Н. Я. Горбач. – Львів: Каменяр, 2005. – 304 с.* 12. Анісов В. *Літопис життя і творчості Т. Шевченка / В. Анісов, Є. Серета. – К.: Дніпро, 1976. – 392 с.* 13. Белинский В.Г. *Собрание сочинений: в 9-ти томах – Письма 1829–1848 годов. / В. Г. Белинский; сост. М. Я. Поляков: подготовка текста В. Є. Бограда; примеч. К. П. Богаевской и А. Л. Ошовата. – М.: Худож. лит, 1982. – Т.9. – 863 с.* 14. Скоць А. І. *“Щоб слово пламенем взялось”: Поетичний світ Тараса Шевченка: монографія / А. І. Скоць. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 258 с.*